

KEYNES SİSTEMİ VE BEKLEYİŞLERİN SİSTEME KATKISI

Zübeyir TURAN*

Yusuf Kemal ÖZTÜRK**

Özet

J.M.Keynes, ünlü eserini yayınladığında özellikle genç ekonomistler arasında heyecanla karşılanmıştır. Çünkü Klasik teorinin iddia ettiği tam istihdamda denge, Büyük Buhrandan sonra zor görünür olmuştur. Keynes'in tam istihdam altında dengeden bahsetmesi o dönem için önemli bir çıkışıdır. Ayrıca belirsiz gelecekte bekleyişlerden bahsetmesi ise tam bir yenilik içermektedir, Keynes için güvensizlik ortamında hareket etmek veya karar vermek, pratik bir problem çözmekten öte bir anlam ifade etmektedir. Bu haliyle klasik teoriden gelen hakim görüşü, yani rasyonel beklentiler görüşünü reddetmiştir. Aslında D. Hume'dan itibaren yerleşen bu hakim görüş, tek düze ve statik bir beklenti modeline dayanmaktaydı. Keynes'e göre geleceğin güvensiz, belirsiz, öngörülemez oluşu, statik bir beklenti modelinin işleyişine ters düşmüştür. İnsanlar iki önemli nedenden ötürü geleceğin belirsizliğini çözmek durumundadırlar. Bunlar, yatırım kararlarının verilebilmesi ve paranın servet tutma işlevinin sağlanmasıdır. Gerçekten Keynes'de para işlevsel bir araçtır ve insanlar gelirlerini nakit olarak da tutabilmektedirler. Bu iki değişken için de insanlar gelecekteki faiz oranını tahmin etmek durumundadırlar. Bu aşamada Klasik teorinin statik bir modelde gerçekleşebilecek rasyonel beklentiler görüşünün aksine, geçmiş tecrübelerine dayanan ve yakın çevre davranışlarından etkilenen bir beklenti modeli Keynes'in temel felsefesini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Keynes Sistemi, Bekleyişlerin Kaynağı, Belirsizlik, Faiz Teorisi, Likidite Tercihi.

Jel Kodları: N10, N100, B20, B22.

KEYNESIAN SYSTEM AND CONTRIBUTION OF EXPECTATION TO THE SYSTEM

Abstract

J. M. Keynes' famous work was met with enthusiasm, especially among young economists when it was published. Because, the equilibrium at full employment level which was claimed by the Classical theory has been barely visible since the Great Depression. Keynes' statement on equilibrium under full employment is an important advancement for that era. In addition, mentioning of the uncertain future and expectations contained a complete novelty. To act or to decide in an environment of uncertainty represented more than a means to solve a practical problem for Keynes. In that aspect, he rejected the prevailing view of the Classical theory; namely, the idea of rational expectations. As a matter of fact, that dominant view which had settled since first coined by D. Hume was based on a uniform and static expectation model. According to Keynes, the insecure, uncertain and unpredictable nature of the future conflicts with the functioning of a static expectation model. People are obligated to solve the uncertainty of the future due to two important reasons. Those are determination of investment decisions and ensuring the function of money as store of wealth. Indeed, money is really an operational tool according to Keynes and people can also keep their incomes in cash. People are in a position to predict the future interest rates for both variables. On the contrary to the views of rational expectations of the Classical theory, an expectation model which is based on past experiences and peripheral behaviors constituted Keynes' basic philosophy.

Keywords: Keynes System, The Source of Expectations, Uncertainty, Interest Theory, Liquidity Preference.

Jel Codes: N10, N100, B20, B22

* Doç. Dr., Niğde Üniversitesi, İ.İ.B.F., z_turan63@hotmail.com, Niğde, Türkiye

** Yrd. Doç. Dr. Amasya Üniversitesi, S.B.M.Y.O. ykozurturk@amasya.edu.tr, Amasya, Türkiye

GİRİŞ

Dünyada iktisadi düşüncenin evrimine baktığımız zaman, 1776'dan sonra uzun bir süre A. Smith'in "Klasik Teori" sinin hakimiyetini görürüz. Ekonomide otomatik denge anlayışının hüküm sürdüğü bu dönemde, piyasa ekonomisine güven ve tam istihdam dengesinin varlığı koşulsuz kabul edilmiştir. Arz-talep intibaksızlığından kaynaklanan kısa dönemli dalgalanmalar ise uzun dönemde oluşacak tam istihdam dengesine engel teşkil etmemektedir. Ancak Birinci Dünya Savaşından sonra bozulan ekonomik düzen, 1929'daki büyük dünya bunalımından sonra klasik öngörülerin tartışılır hale gelmesine neden olmuştur. Çünkü bu dönemden sonra süreklilik ve yaygınlık kazanan işsizlik, otomatik tam istihdam anlayışının savunulmasını zorlaştırmıştır.

Böyle bir ortamda Keynes, Klasik ve Neo-Klasik teorinin, başta otomatik tam istihdam görüşü olmak üzere, temel varsayımlarına karşı çıkarak iktisat biliminde yeni bir çığır açmıştır. Tarihteki bu en önemli ekonomik çöküşten çıkış için hakim iktisadi düşüncenin yetersizliğini öne sürmüştür. Ona göre, "...kütle halindeki işsizlik, normal zamanların geçici bir istisnası değildir, son derece dengeli bir ekonomik durumu niteleyebilmektedir. Hükümet tam istihdamı gerçekleştirmek istiyorsa, müdahale etmemek gerekir diyen geleneksel ekonomik görüşün tersine, ekonomide efektif talep düzeyini bütün işgücüne istihdam sağlamaya yeterli hale getirmelidir" (Stewart, 1980: 261) diyerek özellikle, klasik ve neo-klasik teorinin en önemli dayanaklarından biri olan, otomatik tam istihdam dengesine karşı çıkmıştır.

Keynes özellikle, liberal teoriyi tam istihdam varsayımı altında geliştirmiş olan klasiklerin tersine, ekonomide eksik istihdam durumunun her zaman var olabileceğini savunmuştur. 1936'da yazdığı "İstihdam, Faiz, ve Paranın Genel Teorisi" adlı ünlü eserini de, bu eksikliği giderdiğini belirtmek üzere "Genel Teori" olarak nitelendirmiştir (Kumbaracıbaşı, 1973: 111).

Her ne kadar Keynes, klasik ve neo-klasik teorinin en önemli dayanak noktalarını eleştirse de, aslında liberal görüşten tam anlamıyla kopmamış, tersine bu çerçevede liberalizme yeni bir yorum getirmiştir. İşte bu esaslar çerçevesinde, Keynes temel belirleyicileri, geçmiş uygulamalardan kopuş noktaları ana hatlarıyla ortaya konacak, sonrasında, Keynesyen Genel Teorinin "bekleyişler" yaklaşımını incelenecektir.

I. KEYNES SİSTEMİNİN TEMEL KAVRAMLARI VE TEORİLERİ

Keynes'in Klasik teoriden ayrıldığı önemli noktalardan biri, fiyatlardan çok, üretim ve istihdamı ön planda tutmasıdır. Keynes'e göre toplam talepte beklenen veya beklenmeyen değişimler, kısa dönemde en büyük etkisini fiyatlar üzerinde değil, reel çıktı ve istihdam üzerinde göstermektedir. Böylece Keynes, toplam talepteki değişmelerin yüksek fiyatlara yol açmayacağını ileri sürer. Yani kısa dönemdeki çıktı ve üretim talep tarafında belirlenmektedir (Blinder, 1988: 279).

Keynes'in iktisat literatürüne kattığı en önemli kavramlardan bir diğeri, "belirsizlik" kavramıdır. Neo-klasik iktisat örtük veya açık olarak, iktisadi etkinliğin tam bir kesinlik içinde gerçekleştiğini savunurken, Keynes geleceğin belirsizliğini ön plana çıkarmıştır. Keynes'e göre, "her gün yeni bir gündür" ve "gelecek kafanın içindedir" (Demir, 1996: 28). Bu yüzden teoride, "şimdi güncel hayatta bilinen bir şey, gelecekte bilinmez ve tahminlere göre hareket edilir", bu yüzden de küçük firmalar bile, bilinmeyene yani tahminlere göre üretim yapmaktadırlar. Keynes için belirsizlik içinde hareket etmek, bir pratik problemden öte bir anlam taşır. Keynes'de belirsizliğin potansiyel iki kaynağı vardır:

birincisi, sermaye birikiminin getirisinin belirsizliği ve ikincisi de likidite tercihindeki belirsizliktir. Ona göre, tahvil fiyatlarındaki belirsizlik faiz oranlarının serbest hareketini engelleyerek tam bir belirsizliğe yol açmaktadır (Toprak, 1997: 28).

Diğer önemli bir konu da, Keynes'in, klasiklerin aksine paraya verdiği önemdir. Keynes paranın, klasiklerin söylediği gibi yansız olmadığını savunmuş ve parayı bir değişken olarak makro ekonomiye sokmuştur. Zaman içinde değişen hareketli ve belirsiz bir dünyada, Keynes'e göre paranın kendine özgü bir rolü vardır. Para, gerçek dünyanın çeşitli özelliklerini yansıtmaktadır. Buna göre, olağan koşullarda meşru bir şekilde uygulanabilir olan anlaşmalar parayla ifade edilmekte, ekonomideki çoğu piyasada mallar, takas yolu ile değil para ile mübadele edilmektedir. Para ile ifade edilen fiyatlar, ekonomik faktörler açısından temel bilgi kaynağıdır. Böylesi bir dünyada, gelecekteki gelişmeler konusunda varolan belirsizlik yüzünden günlük taahhütlere pek girmek istemeyen bireyler, Keynes'e göre, başka herhangi bir varlıktan çok para ya da onun yerine geçebilenleri tutmaya isteklidir. Bu yüzden de gelecekle ilgili farklı beklentiler para talebini etkileyecektir (Moggridge, 1985: 91).

Denge teorisi ise Keynesyen teorinin en temel ayrılık noktasıdır. Klasik ve neo-klasikler piyasa mekanizmasının düzgün işleminin piyasalarda kendiliğinden bir denge ortaya çıkaracağını, bu yüzden istisnai durumlar dışında ekonominin tam istihdamda bulunacağını savunmaktadırlar. Klasiklere göre, gönülsüz işsizlik gerçekte piyasa güçlerinin serbestçe işleminin bir göstergesi olmaktan öte bir anlam taşımamaktadır. Buna göre, eğer piyasalarda tam serbestlik olabilirse piyasa güçleri her türlü işsizliği ve bunun sonucu olarak ortaya çıkabilecek dengesizliği giderecektir. Keynes ise, ekonomide dengenin sürekli tam istihdam dengesi olmayabileceğini, eksik istihdam dengesinin mümkün olduğunu, hatta gerçek hayatta olağan durumun eksik istihdam dengesi olduğunu ileri sürmektedir. Blinder (1988:280) Keynes'in bu görüşünü "dengesizlik dengesi" olarak özetlemiştir. Bundan da anlaşılacağı üzere Genel Teori, bir denge teorisidir. Karşılıklı bağımlılık halindeki dört değişkenin (tüketim, yatırım, tasarruf ve milli gelir) birbirleriyle dengeleşmelerine değin sürecin analizini yapmaktadır. Bu yüzden genel teorinin esası, tasarruf ile yatırım karşılıklı ayarlanmalarını açıklanması olarak daha basit bir tarzda da belirtilebilir (Stewart, 1980: 91-92).

Daha önce de belirttiğimiz gibi yukarıdakiler, Keynes'in Klasik Teoriden kopuş noktalarının ana hatlarını temsil etmektedir. Aşağıda ise, bu kopuşlar çerçevesinde geliştirdiği teoriler yer almaktadır.

I.I. Konjonktür Teorisi

Keynes'in iktisat bilimine önemli katkılarında biri, konjonktür krizlerini önleyecek tedbirleri göstermiş olmasıdır. Keynes bu krizleri talep yetersizliği ile açıklamıştır. Klasik sistemde arz ve talep hem tüketim mallarında hem de üretim mallarında kendiliğinden dengeyi sağladığı için, sürekli ve istenmeyen işsizlik problemi hiç oluşmamıştır. Oysa Keynes, uzun dönemde yatırımlarla tasarrufların birbirine eşit olduğunu ileri sürmekle beraber, bu eşitliğe değişik istihdam seviyelerinde ulaşabileceğine dikkati çekmiştir. Keynes'in iddiasına göre tasarruf-yatırım dengesizliği ekonomiyi işsizliğe yönlerecek şekilde gelişmektedir (Kumbaracıbaşı, 1973: 112). Bununda üç psikolojik nedeni vardır:

Tüketim eğilimi faktörü bu üç psikolojik nedenin en önemlisidir. Keynes kısa dönemde tüketimdeki değişmelerin öncelikle gelir değişiklikleriyle belirlendiğini ama olağan koşullarda, tüketimin gelire göre daha az değiştiğini ileri sürmüştür. Yani gelirler zaman içinde arttıkça, tüketime eklenenlerin giderek bu artışların daha küçük parçalarına karşılık düşeceğini belirtmektedir. Bu orantısız tüketim fonksiyonu, yatırımın belirli bir süre sonra gelirleri yükselteceği yolundaki düşüncesiyle ilgilidir. Bu ve buna ek olarak iyi bir yaşam konusundaki anlayışı da, tam istihdamı sağlamak için tüketimden çok yatırım değişikliklerini teşvik ederek mutluluğa olabildiğince çabuk ulaşma isteğini yansıtmaktadır (Moggridge, 1985: 93).

İkinci neden insanların likidite tercihlerini kapsamaktadır. Keynes'e göre insanlar genellikle gelirlerini likit olarak tutmak isterler ve bu yüzden de nakit parayı tercih ederler. Bu tercihleri ise üç güdüye dayanmaktadır. Bunların başında işlem güdüsü gelmektedir. Buna göre insanlar, günlük alışverişlerini yapmak için hemen kullanabilecekleri paraya ihtiyaç duyarlar ve bir miktar parayı bu yüzden ellerinde bulundurmamak isterler. İkinci olarak, ihtiyat güdüsüyle yani, ani bir hastalık, trafik kazası gibi önceden kestirilemeyen haller için hemen paranın gerekli olacağı durumları düşünerek para tutarlar. Üçüncüsü de spekülasyon güdüsüdür. Buna göre insanlar, karşılama çıkabilecek fırsatlardan faydalanmak üzere ellerinde para bulundurmamak isterler. Keynes'e göre, işlem ve ihtiyat güdülerinin milli gelirin düzeyine bağlıdır. Ancak, faiz haddine karşı fazla duyarlı değildir. Faiz haddi tarafından doğrudan doğruya etkilenen spekülasyon güdüsü farklıdır. Spekülasyon güdüsünü etkileyen gelir değil faizdir. Faiz haddi düşük olunca, spekülasyon güdüsünün tatmini için para talebi güçlü olacak ve bu had yüksek olunca spekülasyon talebiyle para talebi zayıf olacaktır (Stewart, 1980: 83-85).

Üçüncü neden ise yatırım eğilimidir. Burada günlük üretim kararlarından çok beklentiler yatırım kararlarını belirlemektedir. Çünkü gelecekte bir üretim düzeyine ulaşmak, bugünden beklenen kazançlarla, aktifin fırsat maliyetinin karşılaştırılmasına bağlıdır. Beklenen kazançlarda kendi başlarına, son teknolojileri kullanabilmeleri yada girdileri farklı fiyattan alabilmeleri doğal olan bir işletme ve benzer rakiplerinin gelecekteki düzeyleri gibi unsurlara bağlıdır. Herhangi bir yatırımın getireceği kazançların gelecekte bir dönem boyunca büyümesi beklendiğinden, maliyet ile geliri karşılaştırılabilir kılacak bir iskonto oranı olmalıdır. İşte Keynes bu oranı sermayenin marjinal etkinliği olarak adlandırmış, yeni sermaye malları yatırımını da, sermayenin marjinal etkinliğinin faiz oranına eşit olduğu noktaya kadar olacağını ileri sürmüştür (Moggridge, 1985: 94).

I.II. Ekonomi Politikası Tedbirleri

Daha önce de belirttiğimiz gibi Keynes, özellikle klasik teorinin, belki de temelini oluşturan otomatik tam istihdam dengesi görüşüne karşı çıkmıştır. Otomatik tam istihdam dengesi istisnai bir durumdur ve kısa dönemde işsizliği önlemek için genellikle devletin ekonomiye müdahale etmesi gerekmektedir. Çünkü Hicks'in (1980:141) vurguladığı gibi, Keynes'in analizi kısa dönemi içermektedir ve bu da tutarlı bir eksik istihdam denge modelini oluşturmaktadır. Keynes bu yaklaşımını esnek olmayan fiyatlara dayandırmış, IS-LM eğrileri yardımıyla da açıklamıştır. Walras'da bütün piyasalar temizlenirken, IS-LM modelinde emek piyasası temizlenmez ve devamlı bir emek arz fazlası vardır. İşte kısa dönemde emek arz fazlasına neden olan üretim yetersizliği, devlet müdahalesinin en önemli nedenidir ve tam istihdama ulaşılmasa bile istihdamı artırmanın tek yoludur.

Keynes'e göre istihdam düzeyi, kısa dönemde üretim seviyesiyle belirlenmektedir. Üretimin hızla artması veya azalması istihdamın da artmasına veya azalmasına neden olacaktır. Üretim ise talebe bağlıdır. Bu yüzden öncelikle talebin, yani satın alma gücünün artırılması, ekonomideki bu durgunluğun önüne geçecektir (Stewart, 1980: 73). Bu bağlamda, Keynes özellikle endüstri ülkelerinde, eksik tüketime doğru gelişen bir eğilim olduğunu kabul etmektedir. Yani insanlar, ekonominin ürettiğinden daha az tüketim malı satın almakta, bu da yatırım üzerinde bir çöküntüye neden olmaktadır. Böyle bir durumda, daha yüksek bir istihdam düzeyi kurulabileceğini ve bunun sürdürülebileceğini, ancak bunun kamu giderlerinin artırılması, gelirlerdeki eşitsizliğin azaltılması ve de faizin düşük tutulmasıyla mümkün olabileceğini ileri sürmüştür (Stewart, 1980: 145). Bu şekilde, kamu giderlerinin artırılmasıyla birlikte, talep ve talep cephesindeki gelir artacak, gelirde meydana gelen bu artış da en kısa zamanda tüketim talebinde bir artışa neden olacaktır. Böylece başlangıç hızını hükümet harcamalarındaki artıştan alan gelirdeki artışa tüketim talebi çok kısa zamanda ayak uyduracaktır. Yine, hükümet harcamalarındaki artış ile yaratılan talep, üretimin tekrar hızlanmasına, bu da emek talebinin hızla artmasına ve daha yüksek bir istihdam düzeyinin sağlanmasına neden olacaktır (Branson, 1995: 355-357).

I.III. Faiz Teorisi

Keynes'in faiz anlayışını şu şekilde özetleyebiliriz; Keynes'e göre, faiz, tüketmekten vazgeçmenin değil, likiditeden vazgeçmenin bir bedelidir. Ona göre, faiz, ancak bir tam istihdam ekonomisinde tüketimden kaçınmanın bedeli olabilmektedir. Çünkü sadece bu durumda tasarruf, tüketimin azaltılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle Keynes, neo-klasik faiz teorisinin sadece tam istihdam halinde geçerli olacağını öne sürmüştür (Savaş, 1997: 770). Bu yüzden faiz teorisini açıklarken de klasik teoriye eleştirel açıdan yaklaşarak teorisini geliştirmiştir. Keynes'e göre geleceğin görünümü basit bireysel bir görünüm olmaktan uzaktır ve gelecek için görüşler grup davranışlarının gücünden ortaya çıkar. Bu yüzden Keynes'e göre faiz haddi psikolojik bir olaydır. Ancak, analizlerini daha da ileri götüren Keynes, faiz haddinin psikolojik bir olay olarak kabulü yerine kişilerin inandığı bir olay biçiminde kabulünün daha doğru olacağını ileri sürmüştür. Ancak başta da söylediğimiz gibi, gelecekte beklenen bu faiz haddi kişilerin tüketimleri üzerine etki etmemektedir. Keynes'e göre, faiz haddinin belirli bir orandan aşağıya düşmesiyle nadir kişi yaşam biçimini değiştirebilmektedir. Şimdiki ya da daha sonraki tüketim kararları üzerine servet yaratma arzusu, savurganlık, kamu müdahalesi gibi faktörler etki etmektedir.

Bu yüzden klasik analizin belirttiği gibi, faiz haddi reel bir olgu olmayıp, likiditeden vazgeçmenin bedelidir. Bu bağlamda Keynes, faiz haddi analizine parayı dahil ederek daha önce ihmal edilen bir noktayı analizine katmış olmaktadır. Keynes'e göre, reel bir olgu olan tasarruf, faiz haddinden bağımsız olarak ele alınmalıdır. Çünkü faiz haddi tasarrufun bir bedeli değildir. Tasarruf, belirsiz bir tüketimi geleceğe bırakma faaliyetidir. Faiz ise, likiditeden belirli bir süre vazgeçme karşılığı alınabilmektedir. Yani faiz, paranın belirli bir süre serbestçe kullanımından vazgeçmenin bedelidir (Öçal, 1981: 23-28). Bu açıdan Keynes, para talebi ve faiz ilişkisini ortaya koyarak, faiz haddinin incelenmesine yeni bir boyut getirmiştir.

I.IV. Eleştirisi

Her ne kadar Genel Teori, birçok iktisatçı tarafından devrim olarak nitelendirilse de, özellikle neo-klasik iktisatçılar tarafından yoğun olarak eleştirilmiştir. 1973-1974 petrol kriziyle birlikte ortaya çıkan buhran, Keynesyen iktisada yöneltilen eleştirilerin dozunu artırmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan stagflasyon olgusu bu eleştirilerin odağında yer almış, Gıda ve enerji kriziyle ortaya çıkan işsizliğe rağmen fiyatların da artması, Keynes sistemini eleştiriler karşısında savunmasız bırakmıştır (Blinder, 1988: 281-282). ...Elbette böyle bir ortamda dengeden bahsetmek de tartışılır hale gelir. Çünkü Keynesyen genel teoriye yönelik, gönülsüz işsizliğin olduğu bir ekonomide dengenin varlığının savunulması eleştirisi de haklı hale gelir. Neo-klasik iktisatçılara göre, tam rekabet altındaki bir ekonomide uzun süreli bir denge sadece tam istihdamla sağlanabilmektedir.

Diğer bir eleştiri ise, herhangi bir dönemde meydana gelen krizlerin giderilmesi ile ilgilidir. Genel teoriye göre bu krizlerin ve dengesizliğin giderilmesi için devletin müdahalesi ve ekonomiye para aktırılması gerekmektedir. Neo-klasikler bu şekil önlemlerin faydalı olmayacağına inanmaktadırlar. Onlara göre uzun dönemde, devletin müdahalesi girişimciliği azaltacak, bu da enflasyonu yükseltecektir. Neo-klasiklere göre, sağlam teorik temel dengeli ve rasyonel bir biçimde yaşayan insanlar içindir, o zaman dengenin bozulmasını onun hareketlenmesi olarak görmek gerekmektedir. Dengenin hareketlenmesi, dengenin bozulması olarak algılanırsa ve beklenmedik önlemler alınırsa, bunlar ekonomide güvensizliğe yol açmaktadır (Haslinger, 1987: 161-185).

Keynes'e yöneltilen eleştirilerden biri de, ekonominin arz yönünü ihmal ettiği yönündedir. Kuşkusuz Keynes üretimin önemini bilmekte, ancak üretimin talebe bağlı olduğuna ve talep tarafından yönlendirileceğine inanmaktadır. Ona göre, istihdam ve talep yeteri kadar yüksek olduğu sürece üretim için kaygı duymaya gerek olmayacaktır. Elbette ki, arz yönüne ağırlık veren bir teori yerine talep yönüne, kıtlık yerine üretim fazlalığına ağırlık veren bir teorisinin, özellikle klasikler açısından hiç de sıcak karşılanmaması doğaldır ve bu açıdan da yoğun eleştirilere maruz kalmıştır (Savaş, 1986: 8).

Yukarıda, Genel Teoriye yöneltilen eleştirilerin bir çerçevesini çizmeye çalıştık. Her ne kadar yoğun olarak eleştirilse de, Keynes'in görüşleri ekonomi politikasına büyük bir yenilik getirmiş, kapitalist ekonomilerin günümüzde ekonomik krizler ile başarılı bir şekilde mücadele edebilmelerine olanak sağlamıştır.

II. KEYNES SİSTEMİNDE BEKLEYİŞLERİN ÖNEMİ

Keynes, belirsizlik karşısında bekleyişleri sistemine dahil ederek, Klasik teoriden bir kez daha ayrılmıştır. Gerçekten de, Genel Teoride her şeyin kendiliğinden ortaya çıkmasından çok bir belirsizlik egemendir. Keynes'e göre belirsizlik, "bir rulet oyunu" veya "piyangodaki" belirsizlikten ziyade, örneğin, bir savaş beklentisinin belirsizliği veya 20 yıl sonrasının faiz oranının nasıl olacağı şeklindeki bir belirsizliktir. Çünkü piyasalardaki sakinlik ve hareketsizlik, kesinlik ve güvenlik durumu ansızın bozulabilmekte, ani ve sert değişiklikler olabilmektedir. Keynes, "şık ve uslu teknikler olarak nitelediği klasik teoriyi, gelecek hakkında çok az şey bildiğimiz gerçeğini bir yana bırakarak sadece bugünle ilgilenmeyi tercih ettiği için eleştirmektedir" (Moggridge, 1985: 90).

Tabi belirsizliğin olduğu ortamda, bu belirsizliğe dayalı bekleyişlerin olması da kaçınılmazdır. Keynes, Neo-klasik yaklaşımda birimlerin, gelecekteki (beklenen) gelirlerin, beklenen değerleri tam olarak hesaplanmadığı halde, maksimize edilebileceği şeklindeki inancına karşı çıkmaktadır. Bireylerin cari dönemdeki davranışlarının, seçimlerinin sonuçları ancak gelecekte alınabilecektir ve tüm ekonomik hareketler zamanlararası sonuçlar doğuracaktır. Bu durumda iktisadi birimler, kararlarını yakın geçmişe ve seçimleri çerçevesinde diğer birimlerin muhtemel davranışlarına dayandırmak zorunda kalacaklardır (Serdaroğlu, 1997: 59).

II.I. Keynes'de Bekleyişlerin Kaynağı

Keynes, beklentilerin oluşumunu hesaplanamaz bir geleceğin varlığına bağlamaktadır. Bu anlamdaki bir gelecek de yatırım ve servet tutma eğiliminde belirsizliğin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Keynes bu tür bir belirsizliği, risk anlayışından ayırmıştır. Çünkü riskin varlığı ve çözümünde olasılık teorisi veya en azından koşullu olasılık hesaplaması yapılabilmektedir. Bu rasyonel beklenti teorisyenleri tarafından izlenen bir yoldur. Keynes'in literatüründe risk içeren durumlar öncelikli değildir. Ona göre beklentileri formüle edecek basit bilimsel temeller yoktur (Shaw, 1988: 74-75). Belirsizlik ise bu tür hesaplamaları oluşturmada kullanılacak bilginin mevcut olmadığı durumu göstermektedir. Keynes için, örneğin Daha önce belirttiğimiz gibi, rulet oyunu belirsizliğe tabi değilken, yirmi yıl sonraki bakır fiyatı ve faiz oranı belirsizdir (Özel, 1990: 122). Çünkü Keynes'e göre olasılık daima nisbi (görelî) delillere bağlıdır. Bu da 0 ile 1 arasında gerçekleşmekte ve imkansızlık ile belirlilik arasında yer almaktadır. Keynes'in olasılık incelemesinde önemli olan değer fikridir ve Keynes bunu iki anlamda kullanmaktadır. Buna göre, değer hem uygun delillerin miktarını, hem de tüm delillerin derecesini göstermektedir. Olasılık incelemesinin iskeletinde güçlü bir belirsizlik hem sayısal olmayan olasılığa, hem de düşük değere yakındır. Bu açıdan belirsizlik, uygulamada davranışa bir rehber olarak, bilginin güvenilirliğine işaret eder (Kregel, 1997: 94-95).

Bu bağlamda para, Keynes'in iktisada kattığı belirsizlik anlayışı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Faiz haddi ise, Keynes sisteminin neredeyse temelini oluşturmaktadır. Para piyasasının denge fiyatı olan faiz haddi, istihdam piyasasında dengesizlik fiyatı olmaktadır. Ekonomik analizde özellikle, reel analizlerde geleneksel olarak ele alınan faiz haddinden daha farklı bir faiz haddi (parasal faiz haddi) Genel Teoride ortaya konulmuştur (Öçal, 1981: 25). Keynes faizi, likiditeden vazgeçmenin bir bedeli olarak kabul eder. Böyle olunca faiz oranının nasıl belirlendiğini anlayabilmek için, likidite

tercihine neden olan etkenlerin araştırılması gerekmektedir. Likidite tercihi analizi bir para talebi analizidir. (Tanyeri, 1994: 34).

Kapitalist bir toplumda elde edilen parasal gelirin cari ihtiyaçlar için tüketilmeyen kısmı para olarak tasarruf edilir. İşte paranın servet biriktirme aracı olması özelliği, tasarrufların nakit olarak tutulmasından, dolayısıyla da geleceğin belirsizliğinden kaynaklanmaktadır. Keynes'e göre, geleceğin belirsizliği, paranın servet biriktirme aracı olarak elde tutulmasının nedenidir (Özel, 1990: 122). Klasik teori, paranın sadece mübadele aracı olma özelliği üzerinde durmuş, servet saklama işlevini ihmal etmiştir. Servet saklama aracı olarak para kavramı, Keynes öncesi teoriden önemli bir kopuştur. Belirsiz bir dünyada, paranın oynadığı merkezi rol karşısında Keynes, para miktarındaki değişikliklerin ekonomik değişkenlerin denge durumunu doğrudan etkilediğini savunmuştur. Keynes için para, değişkenlerin birbirini etkilediği, ancak nihai sonuç üstünde etkisiz kabul edilen bir örtü değildir. Bu yüzden sistem paraya bir örtü rolü değil, aktif bir rol vermektedir. Öte yandan paranın servet saklama aracı olması belirli bir dönemde kazanılan gelirin bir kısmının hemen talebe dönüşmemesi anlamına gelir ki, böyle olunca belirli bir zaman aralığında toplam talebin toplam arzdan daha az olması söz konusu oluyor demektir. (Uzay, 1996: 103) Ekonomi tam istihdam ve kaynakların tam kullanımından uzaklaşırken, Bu durum Keynes'in analizinde, uzun dönemde tam istihdamın nasıl oluştuğu yerine, kaynakların tam kullanılmadığı kısa dönemde, kullanılmayan kaynakların ekonomiye nasıl kazandırılacağına incelendiğini göstermesi bakımından önemlidir. (Moggridge, 1985: 91)

Keynes para ile ilgili görüşlerini aktif bir menkul kıymetler borsasına sahip ülkeler için geliştirmiştir. Bu gelişmiş ülkelerde insanlar servetlerini para olarak saklayabilecekleri gibi, faiz veya kar getiren bir menkul kıymeti satın alma imkanına da sahiptirler. Bu da insanların gelecekteki faiz beklentilerine bağlı olarak değişecektir. Keynes herkesin var olan piyasa faiz haddinden farklı bir faiz oranı beklentisine sahip olabileceğini düşünmektedir. Eğer beklentiler piyasa faiz haddini aşıyorsa, piyasa faiz haddinin gelecekte artmasına neden olur. Yani hisse senedi fiyatları düşer ve böylece insanlar senetlerini satarak bir anapara kaybindan kaçınırlar. Tersine faiz oranlarının artmaması ise hisse senetleri fiyatlarının düşmeyeceğini göstermektedir (Shaw, 1988: 76). Servetlerini hisse senedi satın alarak değerlendiren insanlar faiz veya kar geliri elde ederken, servetlerini para olarak tutan insanlar herhangi bir gelir elde edemeyeceklerdir. İşte insanların faiz veya kar elde etmek yerine, nakit para tutma güdülerinin bir nedeni geleceğin belirsizliğidir ve güvensizliğidir. Bu bağlamda insanlar, geleceğe ilişkin belirsizlikten kaynaklanan güvensizliği azaltmak ya da ortadan kaldırmak için ellerinde para tutarlar. Bu bakımdan faiz, bu tür bir riske katlanmak için ödenmesi gereken bir bedeldir. Geleceğin belirsiz ve hesaplanamaz oluşu rasyonel karar alma imkanlarını zorlaştırır ve spekülasyon davranışları teşvik eder. Çünkü belirsizlik ortamında faiz oranı ile kıymetli kağıtların fiyatları çok hızlı değişebilmektedir (Tanyeri, 1994: 35-36). Kısaca Keynes'e göre faiz oranı, para piyasasında para arzı ve para talebi tarafından belirlenir ve cari dönem içinde yada daha önce yapılmış tasarrufların nasıl saklanacağını, yani kıymetli kağıtlar satın almak için mi, yoksa elde nakit olarak mı tutulacağını belirler ki, gelecek hakkındaki belirsizlik bu görüşün temelini oluşturmaktadır.

Faiz oranı yatırım planlaması yapılırken de göz önünde bulundurulması gereken bir değişkendir. Neo-klasiklerde olduğu gibi faiz, borç verilebilir fonların arzı ve talebi tarafından değil, para arzı ve para talebi tarafından belirlenmektedir. Tabii ki para arzı hükümet ve merkez bankası tarafından düzenlenmekte, paraya olan talebi ise, toplumun tercihleri belirlemektedir (Barber, 1995: 317). Bu yüzden para talebinin geleceğe ait beklentileri yansıtması kaçınılmaz olacaktır. Beklentiler her çeşit endişeleri, dalgalanan güven ve cesaret durumlarını yansıtır ve alınan kararları etkiler. Sonuçta faiz, belirsiz ve hesaplanamaz bir geleceğe karşı elde tutulmak istenen paradan vazgeçme karşılığında ödenen bir primden başka bir şey değildir. Bu bağlamda yatırım kararı alınırken bir yandan kısa, öte yandan uzun dönem beklentilerine göre davranılmaktadır. Ancak bu beklentiler, yatırım yapacak kişinin kendi içinde bulunduğu iyimser ya da kötümser duruma göre yorumlanmakta ve yatırım kararı bu yorumlara göre verilmektedir. Öyle ki, Keynes, işadamlarının beklentilerinin tahvil fiyatlarını düşürücü olmaları halinde, yatırım harcamaları yapmayacaklarını ileri sürmektedir. Bu durumda sermaye kaybına uğrama korkusuyla kağıt üzerinde cazip görülen harcamaları yapmayacaklardır. Bu bakımdan Keynes, işadamlarının belirsizlik karşısındaki psikolojik durumlarının da ekonominin işleyişini açısından son derece önemli olduğunu ileri sürmüştür (Barber, 1995: 324).

Sonuçta Keynes belirsizliği, yatırımların doğasında olan bir şey olarak görmektedir. Ona göre, belirsizlik ortamında girişimcilerin yatırım kararları büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü bir ekonomide üretim ve istihdam seviyesi tamamıyla yatırım miktarına bağlı olacaktır. Bu şekilde belirsizliğin öneminin kabul edilmesi, beklentilerin istihdam üzerindeki etkilerinin dikkate alınmasını sağlayarak analize dinamik bir nitelik kazandırmaktadır. Bu açıdan, özellikle yatırım düzeyindeki dalgalanmaların analizi, Keynesci teorinin aynı zamanda bir konjonktürel dalgalanma teorisi olarak görülebilmesini sağlayabilir. Nitekim Keynes, Genel Teoride konjonktürel dalgalanmaların temel nedenini sermayenin marjinal etkinliğindeki değişimlere bağlamaktadır.

II.II. Keynes’de Belirsizliğin Yarattığı Bekleyişler

Keynesyen teorinin dinamik bir nitelik kazanmasına yol açan etkenlerden en önemlisi, bekleyişlerin vurgulanması ve bunların tarihsel bir zaman çerçevesinde ele alınmasıdır. (Uzay, 1996: 106). Yatırım ve servet tutma eğilimindeki belirsizlik, yani geleceğin bu konularda hesaplanamaz oluşu, rasyonel olmayan beklentilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çünkü nispeten uzun ömürlü olan bir malın bugünkü değeri önemli belirsizliklere bağlı etkiler tarafından hesaplanmaktadır. Oluşan belirsizlik ve ulaşılan sonuçların beklenen değerleri hiçbir nesnel matematik anlamında gerçekten ölçülebilir (sayılabilir) değildir (Shaw, 1988: 75).

Keynes’in geliştirdiği sermayenin marjinal etkinliği kavramı, ekonominin sürekli bir değişme içinde olduğunu varsayar. Bu bakımdan değişimin ortaya çıkardığı belirsizliğin ve belirsizlik içinde oluşturulan gelir bekleyişlerinin önemini vurgulayan bir kavramdır. Sanyenin marjinal etkinliği, gelecekle ilgili farklı beklentilerin, her türlü kuşkunun ve öngörülemezliğin, piyasa kararlarına olan etkilerinin bir toplamı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu tür bir belirsizlik ortamı, kaynakların tam olarak kullanılmadığı ve eksik istihdamın söz konusu olduğu bir ekonomide kesin ve hesaplanabilir bir geleceğin varlığını ortadan kaldırırken, özellikle faiz oranı beklentilere bağlı olarak çok çabuk değişebilmektedir. Bu durum Keynes’in analizinin dinamik özelliğini ispatlarken, bazı durumlarda statik yaklaşımlar da ileri sürüldüğü görülmektedir. Buna göre, sermayenin herhangi bir yatırım sürecinde artış göstermesi sonucu sermayenin marjinal etkinliği azalmaktadır. Bunun nedeni de beklenen gelirin azalması ve üretim artışının maliyetleri artırmasıdır. Statik bir ortamı gerektiren bu durumda zamanın analiz dışı bırakıldığı görülmektedir (Keynes, 1980: 136).

Herşeye rağmen geleceğe ait beklentiler Keynes’de dinamik bir ortamı gerektirmektedir. Yukarıda açıkladığımız likidite tercihinde olduğu gibi, insanların servetlerini para olarak da tutabilecekleri savunusu bunun en iyi örneğini oluşturmaktadır. Faiz beklentisine göre, hisse senedi veya nakit arasında gidip gelişler tamamen subjektif olarak insanların beklentilerini yansıtmaktadır. Beklentiler oluşturulurken insanlar yakın çevrelerinden etkilenebilecekleri gibi, geçmiş tecrübelerinin ışığında da karar verebilmektedirler (Shaw, 1988: 75). Bu şekilde oluşan bekleyişlerin rasyonel bekleyişlerden farklı olarak hatalı sonuçlar doğurabilmesi bekleyişlerin gözden geçirilmesine neden olurken, zaman faktörünün analize dahil edildiğini de göstermektedir.

Geleceğin öngörülemez oluşundan kaynaklanan belirsizlikten vazgeçilmesi, bu bir amaç ve bilinen deneysel gerçeklerle ilişkili bir rasyonel yöntem olan beklentiler düzeni sağlar. Aynı derecede bu, kişilerin acil ihtiyacından daha fazla olan para dengesini sağlamak için birçok sebebi yok etmek ve talep eksikliğinin bir sebebini gözardı etmektir. Ancak bu Keynes’in dünyası değildir ki, likidite tercihi kendi başına belirsizlik gerçeğinin bir yansımasıdır (Shaw, 1988: 75).

Ayrıca Keynes, bekleyişlerle ilgili analizini, kısa dönem ve uzun dönem bekleyişler olarak ayırma tabi tutmuştur. Ona göre gelecekle ilgili tahminler kısmen bugünkü veriler üzerine oturtulmuştur ki, bu da az çok bir gerçeğe uygunluğu kabul edilerek ve doğruluğuna inanılarak yapılmış ve gelecekteki olaylara uygulanması mümkün görülmüş tahmindir. Bu hemen üretimden sonra bir üründen almayı kestirdikleri fiyatı taktir etmeleri için üreticilere yarayan kısa dönem bekleyişlerini sergilemektedir. Bu bağlamda, belirli bir yanılma payı ile tahmin edilebilen gelecek olaylarla ilgili bekleyişleri ise Keynes, uzun dönem bekleyişleri olarak nitelemektedir. Uzun dönem gelir bekleyişleri sermaye malının türü ve miktarında, tüketici zevklerinde, yatırımın ömrü boyunca

efektif talepte ve ücret biriminde ortaya çıkması muhtemel değişmeler tarafından etkilenmektedir. Keynes'e göre, kısa dönem bekleyişleri, belirsizliğin egemen olduğu uzun dönem bekleyişlerin etkilediğini belirtmektedir. (Keynes, 1980: 148-149).

Buna karşılık efektif talebin, tüketim eğilimi veriyken, asıl belirleyicisi olan yatırım hacminin belirlenmesinde de beklentiler önemli bir yere sahiptir. Yatırımlar temel olarak faiz oranıyla birlikte, sermaye varlıklarının beklenen gelirlerinin esas alındığı sermayenin marjinal etkinliğine de bağlıdır (Özel, 1990: 123). Keynes'e göre, net kazancın, sermaye maliyetini (yani faiz oranını) aşacağı umulduğunda sermaye yatırımlarında bulunmak zahmete değmekte, faiz oranının beklenen gelir oranını aşması durumunda ise fabrika, ekipman ve demirbaş eşya için harcamaya gidilmemektedir (Barber, 1995: 324).

Klasik teoride faiz, tasarrufun getirisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak Keynes'de yapılan tasarruflar yastık altında tutulabileceğinden kişi mutlaka faiz geliri etmeyebilecektir. Bu yüzden faiz tasarrufun bir getirisi olmayıp, likiditeden vazgeçmenin karşılığı olarak ödenen bir prim olarak değerlendirilmektedir. O halde faiz aynı zamanda parayı likit tutmanın maliyeti olmaktadır. Bu yüzden faiz bekleyişlerin etkisiyle değişmektedir. (Tanyeri, 1994: 38).

SONUÇ

Keynes, büyük buhran sonrası klasik teoriyi yoğun olarak eleştirerek kendi ekonomi anlayışının çerçevesini çizmiştir. Tam istihdamın altında da dengenin oluşacağı savunusu, önemli bir kopuş noktasıdır. Aslında tam istihdamdan tam olarak vazgeçmiş değildir Keynes. Uzun dönemde gerçekleşebilir, ancak bu istisnai ve geçici bir denge olacaktır sadece. Çünkü kısa dönemde ekonomik değişkenlerin emek tarafı bir arz fazlasıyla karşı karşıyadır daima. Keynes analizinde hep kısa dönemle ilgilenmiştir. “uzun dönemde hepimiz ölmüş olacağız” düşüncesine sahip birinin, uzun dönem analizler yapması da beklenemezdi elbette. Kısa dönem dengesinden kasıt, tam istihdamın kesin sağlanması değildir Keynes için. Çünkü ekonomide gönülsüz işsizlik her zaman görülecektir ve Klasiklerin aksine, mevcut olan bu işsizlik tam istihdamın önündeki engeldir.

İşsizliği gidermek için yapılması gereken, satışların artırılmasından ibarettir aslında. Bunun için de toplam talebi artırıcı politikalar oluşturulmalıdır. Kısa dönemde emek piyasasındaki bu fazlalığı gidermekteki temel amaç da, tam istihdamın sağlanmasından ziyade, en yüksek çalışma düzeyine ulaşabilmektir. Çünkü tam istihdam ancak uzun dönemde gerçekleşebilir ki bu da istisnai ve geçici bir durumdur. Her zaman gönülsüz işsizliğin varlığı tam istihdam oluşumunu engelleyecektir. İstihdamı artırmak için Keynes'in önerisi devletin ekonomiye, canlandırıcı politikalarla müdahale etmesi şeklindedir. Bunun yolu da talebi artırıcı politikalarla yatırım ve üretimi artırmaktır.

Ancak geleceğin belirsizliği yatırım kararlarının çok da sistemli bir şekilde alınmadığını ortaya koymaktadır. Bu yüzden Keynes'e göre, kişinin en önemli sorunu belirsizlik ve bu belirsizlik çerçevesinde bekleyişlerin rolüdür. Hiç kimse bir malın fiyatının ve faiz oranının yirmi yıl sonra ne olacağını bilemez. Buna rağmen ekonomik kararların da alınması gerekir. Bu durumda ekonomide beklentilerin kaderi, başkalarının hareketine, geçmişteki tecrübelerle bağlıdır ve bu da kesin bilenebilir bir durum değildir. Yatırımcılar hep tahmin üzerine karar almak durumundadırlar. Bu aşamada para da bilgi için bir araçtır, ancak bu bilgi her zaman mükemmel olmayabilir. Bu yüzden rasyonel beklentilerin oluşturduğu statik analiz yerini, belirsizlik karşısında rasyonel olmayan kararların alınabileceği dinamik bir analize bırakmıştır. Keynesyen teorisin dinamik bir nitelik kazanmasına yol açan etkenlerden biri olan bekleyişlerin bu şekilde vurgulanması ve bunların tarihsel bir zaman çerçevesinde ele alınması, dönemin iktisatçıları tarafından kuşkuyla karşılanmıştır.

Belirsizlik karşısında rasyonel olmayan beklentilerin oluşması ekonomide spekülasyon faaliyetlerinin oluşmasına neden olmuştur ki bu daha önce hiç düşünülmemiş bir durumdur. Bu yüzden Keynes'in analizleri için, aktif bir menkul kıymetler borsasına sahip ülkelere yönelik olduğu kanısı yaygın olarak dile getirilmiştir. Ancak Keynes spekülasyonun faaliyetlerini, belirsiz gelecek için tutarlı beklentiler oluşturmak olmadığını savunmaktadır. Spekülasyonun, yani borsacıların aslında bilmek istedikleri gelecekte oluşacak gerçekler değil, kısa zamanda kazançlarının ne olabileceğidir.

Kısaca Genel Teori, dünyaya hep olduğu gibi, kuşkuyla bakan ve tahmin üzere yola çıkan bir analizdir. Bu da mantıkla, sezgi gücüyle, geçmiş tecrübelerin yorumlanarak sübjektif sonuçlar çıkarılmasıyla gerçekleşmektedir. Bu şekildeki bir yaklaşım rasyonel beklentileri içermediği için, alınabilecek yanlış kararlar sonucunda oluşabilecek olumsuz sonuçlar, ekonomik hayatın klasik teoride olduğu gibi mükemmel olmadığını ispatlamaktadır. Mükemmel olmayan bir dünyada da spekülasyonun her aşamada varlığını kabul etmek gerekmektedir. Bu yüzden Keynes'in analizi en geniş anlamıyla, kar elde etmenin ve para kazanmanın temel amaç olduğu kapitalist bir ekonomide paranın yatırım, gelir ve istihdam gibi reel değişkenleri etkileyen önemli bir araç olduğunu gözler önüne seren bir analizdir.

KAYNAKÇA

Barber, William, (1995). *İktisadi Düşünce Tarihi*, Çev:İhsan Durdu, İstanbul.

Branson, William, (1995). *Makro İktisat Teorisi ve Politikası*, Çev:İ. Kanyılmaz, İstanbul.

Bilinder, S., Alan, (1988). "The Fall And Rise of Keynesian Economics", *Economic Record*, December, Volume.64, Issue.4.

Demir, Ömer, (1996). *Kurumcu İktisat*, Vadi Yayınları, Temmuz.

Haslinger, Franz, (1987). "Geld und Erwartungen: Keynesche Themen In Der Neueren Theorie", *Jahrbuch Für Ökonomie Und Gesellschaft*, Keynesche Fragen im Lichte der Neoklassik, Jahrbuch 5.

Hicks, John, (1980); "IS-LM: An Explanation", *Journal Of Post Keynesian Economics*, Vol.3, No.2.

Keynes, J., M., (1980). *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, Çev: A. Baltacıgil, Minnetoğlu Yayınları, İstanbul.

Kregel, J., A., (1997). "Keynesianism And The Growth in Output And Employment", *Improving The Global Economy*, Cheltenham.

Kumbaracıbaşı, Onur, (1973). *Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Düşüncenin Evrimi*, San Matbaası, Ankara.

Moggridge, D., E., (1985). *Keynes*, Çev:Umur Talu-Yavuz Güney, Afa Çağdaş Yayınları, İstanbul.

Öçal, Tezer, (1981). "Keynesgil Anlayışta Faiz Haddi", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt-2, Ankara, ss.23-28.

Özel, Hüseyin, (1990). "Keynesci Teorinin Yeniden Yorumlanması Hakkında Bir Değerlendirme", *H.Ü., İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt-8, Ankara, s.122.

- Savaş, Vural, (1997). *İktisatın Tarihi*, Liberal Düşünce Topluluğu, İstanbul.
- Savaş, Vural,(1986). *Keynesyen İktisat Yıkılırken*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Serdaroğlu, Ufuk, (1997). “Sabit Fiyat Geçici Genel Denge Modelleri”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt-8, Ankara, s.59.
- Shaw, G., K., (1988). *Keynesian Economics: The Permanent Revolution*, Edward Elgar Pub.
- Stewart, Michael, (1980). *Keynes Devrimi*, Çev: A. Baltacıgil, Minnetoğlu Yay., İstanbul.
- Tanyeri, İbrahim,(1994). “Keynes’de Faiz Oranı, Sermayenin Marjinal Etkinliği ve Yatırım Analizi”, *H.Ü., İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt-12, Ankara, s.34.
- Toprak, Metin, (1997). *Yeni İktisat*, İstanbul, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Uzay, Nisfet, (1996). “Keynes’de Ekonomik İstikrarsızlığın Kaynağı Olarak Belirsizlik ve Bekleyişlerin Yeri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 7, ss.101-109.